

DE GEDENKSTEEN

EEN VERBORGEN VERZETSGESCHIEDENIS

De gedenksteen.
Een verborgen verzetsgeschiedenis

Mirjam Prenger

Met medewerking van Lilian de Bruijn & Nico Markus

Amsterdam 2025

Deze productie is mogelijk gemaakt door subsidie van Stichting Amsterdam 750

Een productie van Stichting Van der Pek-blok

Copyright © Stichting Van der Pek-blok

Amsterdam – 2025

vanderpekblok@gmail.com

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, elektronisch of op welke wijze dan ook, zonder schriftelijke toestemming van Stichting Van der Pek-blok.

Het is zondag 24 juni 1945, een mooie en warme dag in de Indische buurt in Amsterdam. 's Middags steeg het kwik tot bijna 24 graden. Nu, bij het vallen van de avond, koelt het langzaam af. In de Balistraat heerst een opgewonden sfeer: er is een bevrijdingsfeest gaande om te vieren dat Amsterdam een maand eerder eindelijk is bevrijd, na vijf jaar Duitse bezetting. Er klinkt muziek en opgetogen geroezemoes. Meisjes huppelen over de stoep, op weg naar de fanfare.

Alleen aan het eind van de Balistraat, dichtbij het Javaplein, heerst een andere sfeer. Ter hoogte van nummer 116 staan twee mannen van de Binnenlandse Strijdkrachten op wacht bij de ingang van een portiek. Groepjes mensen gaan naar binnen, gekleed in het zwart en met sombere gezichten. Ze lopen een grote binnentuin in waar rijen stoelen staan opgesteld rond een open ruimte met een piano. Het is druk, er zijn een paar honderd man en buurtgenoten kijken vanaf hun balkons toe. Helemaal vooraan op de stoelen zit een klein jongetje van vijf, zijn voetjes bungelen in de lucht. Zijn moeder zit naast hem met een strak gezicht.

Om klokslag half acht lopen de twee mannen in uniform zelf ook de tuin binnen en gaan op wacht staan aan weerszijden van een steen die aan een hek hangt, bedekt door de Nederlandse vlag. Een man betreedt het podium en opent het programma. Aansluitend declameert een vrouw een gedicht, de woorden galmen door de binnentuin. Na haar treedt een zangkoor op, gevolgd door nog meer voordrachten. Een gedicht klinkt, met een aangrijpende laatste strofe:

*Ik zie hoe 't eerste morgenlicht
door 't hoge venster draalt.
Mijn God, maak mij het sterven licht –
en zoo ik heb gefaald
gelijk een elk wel falen kan,
schenk mij dan Uw genâ,
opdat ik heenga als een man
als 'k voor de loop en sta.*

Dan betreedt een struise, statige vrouw van middelbare leeftijd het podium. Ze vertelt over het leven van drie jonge mannen en over hun verzetsdaden in de oorlog. Daarna stapt ze van het podium af en loopt naar het hek waar de Nederlandse vlag de steen bedekt. Langzaam trekt ze de vlag weg en onthult een gedenksteen. Daarin staan drie namen uitgebeiteld:

J.F. Friederich, 12 oct 1907 – 8 mrt 1945

G.W. Engelen, 2 nov 1914 – 12 mrt 1945

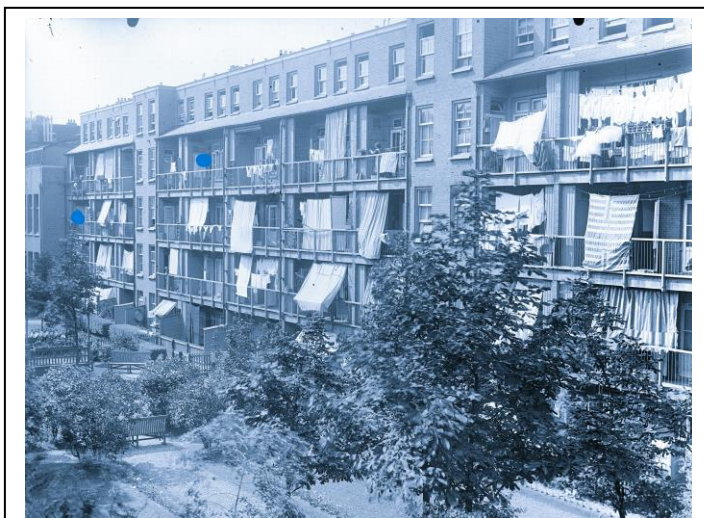
A.J. Engelen, 25 dec 1920 – 12 mrt 1945

Met daaronder de tekst: 'Zij gaven hun jonge leven voor onze vrijheid'. Na de onthulling leggen de aanwezigen, sommigen met tranen in hun ogen, bloemen bij de gedenksteen.

Wie zijn deze mannen wier namen in steen zijn vereeuwigd? Wat hebben ze gedaan dat ze daarvoor met hun leven moesten betalen? En waarom vindt de herdenking juist hier, in deze binnentuin, plaats?

Het leven in het Van der Pek-blok

De namen blijken toe te behoren aan drie jonge mannen die aan de binnentuin zijn opgegroeid. Jan Friederich en de broers Gerard en Anton Engelen zijn groot geworden in het door het Vereniging Amsterdamsch Bouwfonds gebouwde Van der Pek-blok in de Indische buurt in

Binnentuin van het blok. Bij de blauwe stip helemaal links woonde de familie Friederich, bij de andere blauwe stip woonde de familie Engelen

Amsterdam. Hun ouders behoorden tot de eerste bewoners van het blok. Jan kwam daar in 1912 op vierjarige leeftijd met zijn katholieke familie wonen in de Balistraat op nummer 106-2 hoog. Hij was een nakomertje, de jongste van een familie met zes kinderen. Zijn vader werkte als wijnkopersknecht bij een grote wijnhandel.

De ouders van Gerard en Anton kwamen in 1913 te wonen op

Balistraat 114-3 hoog. Daar werden Gerard (1914), roepnaam Geert, en Anton (1920),

roepnaam Toon, geboren als de twee jongste zoons van de familie. Ze hadden zes broers boven zich, waarvan er eentje al jong was overleden. Anton had ook een tweelingzus, Cecilia, die Ciel werd genoemd. Hun vader werkte in de Amsterdamse haven en was zeer actief als vakbondsman en stakingsleider.

Jan, Geert en Toons hele jeugd speelde zich af in en rond het blok, en dan met name in de ruime gezamenlijke binnentuin, voorzien van een speelplaats. Het woonblok had vanaf het begin een woningopzichteres die toezicht hield op het reilen en zeilen en wekelijks de huur inde, maar ook optrad als maatschappelijk werkster. Vanaf 1919 was dat Clasien Meursing, die tot 1946

die rol zou vervullen en een duidelijk stempel drukte op alle activiteiten die door en voor de bewoners van het blok georganiseerd werden. In samenwerking met de bewoners zette ze uitzonderlijk veel activiteiten in gang. Zo telde het blok in 1919 maar liefst 21 clubjes, voor kinderen én volwassenen. Er waren onder meer zangkoren, zaagclubs, vertelavonden, lichtbeeldavonden en gezamenlijke vakanties. Het woonblok had een eigen muziekkapel in de binnentuin, en een eigen bibliotheek met een speciale afdeling voor de kleintjes. De jeugd van Jan, Geert en Toon werd mede bepaald door alles wat Clasien Meursing in gang zette. In de jaren twintig en dertig zag zij de jongens opgroeien van kleine peuters in de zandbak in de binnentuin tot jonge mannen.

Jan Friederich

Bij het gezin Friederich verlieten de oudere kinderen één voor één het huis. Jan bleef achter, samen met zijn moeder die in 1925 weduwe werd. Door het overlijden van zijn vader werd Jan vanaf zijn 18e kostwinner voor zijn moeder. Zelf is Jan nooit getrouwd. Na een opleiding tot meubelmaker bij de ambachtsschool specialiseerde hij zich in de restauratie van moderne en antieke meubels. Als zelfstandige verdiende hij genoeg om zichzelf en zijn moeder te onderhouden.

Geert, die in de tweede helft van de jaren dertig als behanger werkte, kreeg verkering met een meisje dat hij uit het blok kende, Marie Volmer. Ze trouwden in 1938 en gingen een paar straten verderop in de Sumatrastraat wonen. Daar kreeg het stel in 1939 hun eerste zoon, Gerard. Toon bleef nog thuis wonen bij zijn ouders en werkte eind jaren dertig als automonteur. Wel zou hij zich tijdens de oorlog verloven met een meisje uit de buurt. Zijn tweelingzus Cecilia (roepnaam Ciel) verliet in 1942 het huis toen ze trouwde en twee straten verderop neerstreek.

Het begin van de oorlog

De dreiging van een mogelijke oorlog wierp in Nederland eind jaren dertig al verre schaduwen vooruit. Duitsland annexeerde eerst in maart 1938 Oostenrijk en viel toen Tsjechoslowakije binnen. Het was duidelijk dat de ambities van Hitler ver strekten. Uit voorzorg werd de algemene mobilisatie afgekondigd en riep de Nederlandse regering in augustus 1939 alle reservisten en dienstplichtigen op om zich te melden bij diverse garnizoenen in het land. Ook Jan, die eind jaren twintig in dienst was geweest, kreeg een oproep en werd geleverd bij een garnizoen in Weesperkarspel. Hij was toen 32 jaar oud.

Duitse troepen trokken op 1 september 1939 de grens met Polen over. Deze inval markeerde het begin van de Tweede Wereldoorlog. Hoewel Nederland zich bij het uitbreken van de oorlog neutraal had verklaard, viel op 10 mei 1940, om 3:55 's nachts, het Duitse leger ook Nederland binnen. Het Nederlandse leger leverde wel strijd, maar bleek niet opgewassen tegen de Duitse overmacht. Op 15 mei, na slechts vijf dagen oorlogsvoering, capituleerde Nederland.

Die meidagen vormden een hectische periode in heel het land, ook in Amsterdam. Er heerste opwinding en paniek in de stad, overal werden (vaak ten onrechte) Duitse soldaten gesignaleerd en er was angst voor de 'vijfde kolonne' van de in Amsterdam wonende Duitsers. Op 12 mei trok de oudste broer van Geert en Toon, Hein Engelen, de aandacht van de politie omdat hij vanaf zijn woning in de Ruysdaelstraat schoten zou hebben gelost op vermeende Duitsers. Zijn pistool werd door de politie in beslag genomen en hij werd meegenomen voor onderzoek. Het zou niet zijn enige aanvaring met de politie zijn tijdens de oorlog. In april 1942 werd Hein samen met een jongere broer en vier anderen gearresteerd vanwege vermeende diefstal van balen tabak uit een pakhuis. Nadat hij weer vrij kwam, ging hij zich actief bezighouden met zwarte handel.

Het is typerend voor de houding van veel Nederlanders onder de Duitse bezetting. Eerst heersten er gevoelens van ontzetting en opstand, maar al snel paste men zich aan de

bestaande situatie aan. Bij sommigen, zoals Hein, leidde dat tot opportunistisch gedrag. Maar de meeste Nederlanders probeerden zo goed mogelijk door te leven en te doen wat ze altijd al deden. Wat daarbij hielp is dat de Duitse bezetters in de eerste twee jaar van de oorlog het openbare leven in Nederland relatief ongemoeid lieten.

Jan keerde na de capitulatie terug naar Amsterdam en pakte zijn werk als meubelmaker en restaurateur weer op. Hij bleef bij zijn inmiddels bejaarde moeder wonen in zijn ouderlijk huis in het blok. Geert en Toon gingen ook door met hun leven, ze waren respectievelijk 25 en 19 toen de bezetting begon. Toon werkte als verwarmingsmonteur bij een aannemersbedrijf en Geert had los-vaste inkomsten als behanger. Het werk als behanger was seizoensgebonden, vaak was er in de winter niets te doen en was Geert afhankelijk van een uitkering. Toen het aannemersbedrijf waar Toon in dienst was eind 1940 geen werk meer voor hem had, begon Toon samen met Geert een expeditiebedrijfje, zodat beide broers toch wat inkomsten hadden. In februari 1941 kon Toon aan de slag in de magazijnen van de marinewerf in Den Helder. Geert besloot van beroep te veranderen om een stabielere inkomensbron te krijgen. Hij meldde zich aan bij de GVB, waar hij vanaf de zomer van 1941 als tramconducteur aan de slag kon. Hij reed onder andere op tramlijn 10, waarvan het eindpunt op het Javaplein was, nog geen honderd meter van zijn geboortehuis.

Waar het leven voor veel Amsterdammers gewoon doorging, werd het voor de Joodse Amsterdammers al snel zwaarder. Vanaf februari 1941 vonden de eerste razzia's plaats, waaronder die in de Amsterdamse Jodenbuurt. Dit leidde tot de Februaristaking, een protest van niet-Joodse Nederlanders, georganiseerd door de communisten. Dat protest haalde weinig uit, er volgden steeds strengere maatregelen, zoals een verbod op toegang tot parken, bioscopen en openbaar vervoer, en het verplicht dragen van een gele ster. Vanaf juli 1942

begonnen de eerste deportaties van Joodse Nederlanders naar concentratie- en vernietigingskampen. Er woonden veel Joden in Amsterdam Oost, vooral in de Oosterparkbuurt en Transvaalbuurt, maar ook in de Indische buurt. In het Van der Pek-blok, in de Eerste Atjehstraat 115-2 hoog, woonde een Joodse weduwe, Esther de Vries-Root. Zij werd begin 1943 door Duitse soldaten uit huis gehaald en in maart 1943 in een trein naar Sobibor gestopt. Daar werd ze bij aankomst meteen vergast.

Het verzet

De anti-Joodse maatregelen wakkerden weliswaar het beginnende verzet aan, maar tegen de tijd dat het onderduiken steeds beter was georganiseerd, waren de meeste Joden al gedeporteerd. Aanvankelijk bestond het verzet slechts uit kleine, verspreide groepjes op lokaal niveau. In de loop van de oorlog ontstonden er drie grotere organisaties en werd er steeds meer samengewerkt.

Het waren in het eerste oorlogsjaar vooral oud-militairen die zich ondergronds organiseerden in een overkoepelende organisatie, het Legioen Oud-Frontstrijders (LOF). Veel leden stapten in de loop van 1941 over naar de Ordedienst (OD). Het oorspronkelijke doel van de OD was om na een toekomstige bevrijding te zorgen voor orde en rust in Nederland. Maar in de loop van de oorlog werden leden van het OD steeds actiever in het plegen van daadwerkelijke verzetsdaden.

De tweede grote organisatie was de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers (LO), die in het najaar van 1942 ontstond. De LO zocht onderduikadressen voor Joden, verzetsmensen, studenten en anderen die door de Duitsers werden gezocht. Om het onderduiken mogelijk te maken verzorgde het ook valse papieren, voedselbonnen, levensmiddelen en financiële steun. De organisatie werkte met name samen met de Landelijke Knokploegen (LKP), die gewapend waren en bijvoorbeeld distributiekantoren overvielen voor voedselbonnen. Toen de Duitsers in mei 1943 verordonneerden dat alle Nederlandse mannen tussen 18 en 35 jaar zich beschikbaar moesten stellen om te gaan werken in Duitsland (de zogenaamde *Arbeitseinsatz*) doken duizenden Nederlanders onder. Daardoor werd het werk van de LO sterk uitgebreid. In de Amsterdamse Indische buurt was onder meer de kapelaan van de katholieke buurtkerk, de Gerardus Majellaparochie, actief betrokken bij de LO in de rol van wijkhoofd. Zijn groep zorgde ervoor dat honderden personen die door de bezetter werden gezocht, konden onderduiken.

De Raad van Verzet (RVV), de derde grote verzetsorganisatie, werd in de zomer van 1943 opgericht. Deze organisatie wilde een meer actieve en gewapende vorm van verzet plegen dan de andere groepen op dat moment deden - zoals sabotage, overvallen en executies van hoge Duitse militairen en collaborateurs.

Dat er meerdere verzetsorganisaties ontstonden, had veel te maken met de steeds hardere en strengere maatregelen van de Duitse bezetter. Toon kreeg hier als eerste mee te maken toen hij werd opgeroepen om zich te melden voor de Nederlandsche Arbeidsdienst, een vorm van ongewapende dienstplicht van een half jaar met als doel het Nederlandse volk op te voeden in het nationaalsocialistische gedachtegoed. Toetreden tot de Arbeidsdienst was in het begin op vrijwillige basis. Vanaf januari 1942 werd het verplicht voor iedere Nederlander die in dat jaar 18 jaar werd en nog geen 23 was. De jonge mannen werden in kampen geplaatst, meestal ver van huis. Zij leerden zaken als marcheren met een schep (die later eventueel vervangen kon worden door een geweer), het graven van tunnels en kanalen, en het aanleggen van wegen.

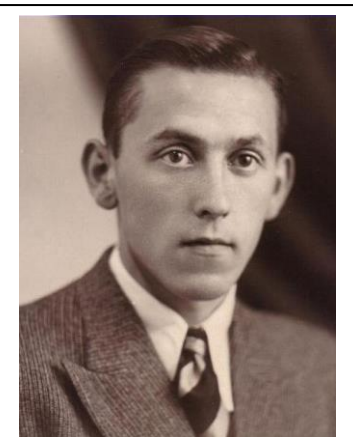
Toon werd in juli 1942 opgeroepen en ging aan het werk in twee kampen in Drenthe. Aanvankelijk beviel het hem, want hij tekende voor nog eens een half jaar bij. Maar er was sprake van een toenemende nazificatie van de Arbeidsdienst, waarbij steeds meer symbolen en gedragingen uit nazi-Duitsland werden overgenomen. Zo moesten de Arbeidsmannen verplicht de Hitlergroet brengen en in de loop van 1943 ook de eed van trouw zweren aan de Nederlandse NSB-leider Anton Mussert. Velen weigerden dit te doen. Ook Toon weigerde tot twee keer toe. Voor straf werd hij zo erg in elkaar geslagen dat hij in het ziekenhuis belandde. In oktober 1943 nam hij ontslag uit de Arbeidsdienst en keerde terug naar Amsterdam om weer bij zijn ouders te gaan wonen. Hij richtte opnieuw een expeditiebedrijfje op, maar dat was vooral bedoeld ter camouflage van zijn verzetsactiviteiten. Want in de herfst van 1943 besloot Toon zich aan te sluiten bij het verzet in Amsterdam-Oost.

Zijn buurman Jan Friederich, die vier deuren verderop woonde, was hem een paar maanden eerder voorgegaan. In april 1943 werden alle militairen die in mei 1940 in het Nederlandse leger

tegen de Duitsers hadden gevochten, opgeroepen om zich te melden en vervolgens krijgsgevangen gemaakt. De Duitsers namen deze maatregel omdat nogal wat Nederlandse ex-militairen zich hadden aangesloten bij het verzet. Zij konden met wapens omgaan en vormden daarmee een gevaar voor de Duitsers. In Duitsland waren er mannen nodig voor de wapenindustrie; daar kon men de Nederlandse ex-militairen goed voor gebruiken.

Omdat de Duitsers met zware straffen dreigden, deden veel ex-militairen wat van hen werd gevraagd en meldden zich. Jan hoorde bij de kleine groep die dat weigerde, dus hij moest onderduiken – al bleef hij hoogstwaarschijnlijk wel bij zijn moeder wonen. Hij had valse identiteitspapieren nodig, ook om te kunnen blijven werken, en via via kwam hij in contact met mensen die hem nieuwe papieren konden leveren. Via deze connecties sloot Jan zich aan bij het verzet in Amsterdam Oost.

Ook Geert besloot zich in de loop van 1943 in te zetten voor het verzet. Een gedurfde zet, want

Geert Engelen

hij had inmiddels net een tweede zoon gekregen, Henk. In tegenstelling tot Jan en Toon had hij een gezin te onderhouden dat hij door zijn verzetswerk in gevaar zou kunnen brengen. Het weerhield Geert er niet van om als onderdeel van zijn verzetswerk in zijn eigen woning wapens te verstoppen onder de vloer van een kast in de kinderkamer – overigens zonder dat zijn vrouw Marie dat wist.

Alle drie de mannen – Jan, Geert en Toon – raakten betrokken bij dezelfde verzetsgroep van de OD die actief was in Oost

Watergraafsmeer. Dat was een buurt die grensde aan de Indische buurt maar aan de andere kant van het spoor lag. De groep stond onder leiding van Henk Hempenius, bijgenaamd 'Flip'. Flip was oud-officier en bestierde de verzetsgroep die tegen het einde van de oorlog uit circa honderdtwintig man zou bestaan. De verzetsorganisatie was onderverdeeld in kleinere secties, pelotons en groepen. Die kregen weliswaar opdrachten van hogerhand, maar ze opereerden soms ook autonoom.

Het verzetswerk

Omdat Jan als oud-militair ervaring had in het omgaan met wapens, werd hem gevraagd vuurwapeninstructies te geven aan de leden die nog nooit een wapen hadden vastgehouden. Daarnaast werd hij belast met het vervoer van wapens. Bij het transport van wapens ging het om verschillende soorten vervoer. In de eerste plaats moesten de wapens die via wapendroppings werden geleverd, vervoerd worden naar wapendepots die veilig werden geacht. Vanuit de wapendepots moesten ze naar plekken worden gebracht waar verzetslieden konden oefenen met de wapens. En na afloop van de oefeningen weer terug naar de wapendepots.

In de eerste jaren van de oorlog kwam het verzet mondjesmaat aan wapens via overvallen en diefstal, zowel van Duitse soldaten als uit opslagdepots van het Nederlandse leger. Vanaf augustus 1944 kwamen er geallieerde wapendroppings op gang. Stenguns, geweren, bazooka's, handgranaten, munitie, explosieven en radioapparatuur werden door de Britten in langwerpige containers gestopt en op een afgesproken tijd boven een terrein of weiland afgeworpen. Daar dwarrelden de containers midden in de nacht aan parachutes naar beneden, waarbij het nog een hele klus was om de zware containers die 2,5 m lang waren en vaak rond de 300 kilo wogen, te vinden en te bergen. Het vervoer naar de stad ging deels via schepen, maar ook met behulp van vrachtwagens en auto's. In de stad werd het materiaal weer verdeeld over wapendepots.

De wapendepots zaten goed verborgen verspreid door de stad. Een verzetsman die actief was in Amsterdam Zuid schreef over de wapenbergplaats van zijn groep:

‘Je moest eerst door het plafond van een muurkast kruipen, dan je handen en knieën bezeren door het kruipen over een ruw betonnen zolderruimte met hanebalken en ijzeren binten en op het einde daarvan, op borsthoogte en net erdoorheen te kruipen, moest je via een plank over een diepen afgrond naar een kleine ruimte, waar uniformen, wapens, munitie, helmen en nooddrantsoenen hoog opgestapeld liggen.’

Een verzetsgroep bij een verzameling wapens

Het oefenen met wapens vond plaats op zolders en in kelders, maar ook bijvoorbeeld bij de machinefabriek van Werkspoor op Oostenburg. Daar was zoveel lawaai door de machines dat de verzetslieden ook echt konden oefenen met schieten zonder op te vallen. Veelal beperkte de wapeninstructie zich echter tot het uitleggen hoe de verschillende type wapens werkten.

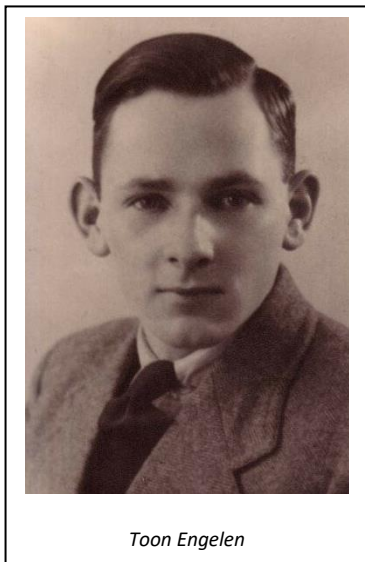
De wapentransporten van en naar de wapendepots in de stad gingen meestal per handkar of bakfiets, waarbij de wapens en munitie onder een berg andere goederen waren verstopt. Het waren zenuwslopende tochten, aangezien altijd de angst bestond dat Duitse soldaten de inhoud van de kar wilden inspecteren.

Ook Geert vervoerde samen met zijn jongere broer wapens, onder andere op een kar of een slee met een deken erover. De oudste zoon van Geert, Gerard, moest soms als klein jongetje mee met de wapensmokkel en werd dan bovenop de deken geplaatst om de Duitsers de indruk te geven dat de inhoud onschuldig was. Naast wapens vervoerde Geert ook stiekem levensmiddelen en verspreidde hij een illegale krant.

Maar degene die het meest actief was in het verzet, was Toon. Zowel Jan als Geert moesten overdag werken, terwijl Toon zich min of meer fulltime op het verzetswerk stortte. Hij wist al snel een eigen groepje te formeren van een man of zes, deels bestaand uit vrienden en buurtgenoten die hij kende van voor de oorlog. Ondanks zijn jonge leeftijd had hij de leiding over de groep als groepscommandant.

Toon was een tengere man en met een lengte van één meter zeventig niet al te groot. Maar hij was zowel brutaal als dapper. Na zijn vertrek uit de Arbeidsdienst had hij het uniform dat hij in die dienst droeg meegenomen. Telkens als hij het nodig had, maakte hij daar – voorzien van een vals identiteitsbewijs – gebruik van als camouflage. Hij liep dan rond in een rijbroek met hoge laarzen en een bronsgroen jasje, met daaroverheen een leren koppelriem. Daarbij droeg hij vaak een veertje in zijn hoed.

Bij een inval door Duitse soldaten in het huis van een oud-collega kwam Toon toevallig net in uniform langs. Hij had een distributiestamkaart op moeten halen en deed dat in zijn Arbeidsdienst-uniform, omdat hij bang was dat hij anders gelijk opgepikt zou worden voor de *Arbeitseinsatz* in Duitsland. Toon wist dat bij de oud-collega in de garage een pak met drie geweren en patronen stond. Onder het oog van de nietsvermoedende soldaten bond hij dit pak op zijn fiets en reed daarmee weg. Daarmee voorkwam hij dat de Duitsers de wapens zouden vinden.

De groep van Toon werkte aanvankelijk samen met de RVV, in de loop van 1944 werd er steeds meer gedaan in OD-verband. Ze vervoerden wapens, munitie, uniformen en levensmiddelen, maar pleegden ook overvallen. Van de leiding van de OD-compagnie in Oost Watergraafsmeer kreeg Toon onder meer de opdracht om ruimtes te vinden voor het verplegen van gewonden. Omdat er ook geneesmiddelen nodig waren, overvielen ze een pand van de farmaceutische dienst, gelegen aan de Oostelijke Ringdijk tegenover de Valentijnkade. De buit bestond naast de geneesmiddelen uit witte wijn en batterijen. Alles werd verstopt in een garage op de Bredeweg in

Watergraafsmeer. Helaas ging de buit verloren toen de *Sicherheitsdienst* (SD) rond kerst 1944 een inval deed in de garage.

Soms voerde Toon gekleed in een Duits uniform overvallen uit op locaties die beheerd werden door de Duitsers, en vanaf oktober 1944 kon hij gebruikmaken van een Chevrolet met aanhangwagen die reed op persgas. De auto was voorzien van papieren waarmee men ongestoord kon rondrijden en niet bang hoefde te zijn dat deze in beslag zou worden genomen door de Duitsers. De Chevrolet werd gestald in een garage in de Copernicusstraat in Watergraafsmeer. Het verruimde de mogelijkheden om wapens en levensmiddelen te vervoeren aanzienlijk. Zo kwam Toon een keer met twee levende varkens aanzetten, die werden geslacht en verdeeld over leden van de compagnie. Met behulp van de auto konden ook makkelijker overvallen gepleegd worden buiten Amsterdam.

Het ging ook weleens mis. Toen Toon een keer met twee anderen een overval op een garage uitvoerde, werd die garage afgezet waardoor ze niet meer weg konden komen. Het drietal moest

zich drie dagen in de garage verstoppen voordat ze vrij kwamen. Andere leden van de verzetsgroep regelden dat ze stiekem levensmiddelen kregen om in leven te blijven. Bij andere acties wist Toon tot tweemaal toe aan leden van de SD te ontkomen.

Door dit soort verrichtingen stond Toon bij de leiding van het verzet in Amsterdam Oost bekend als een 'jonge man van avontuur'. Sommigen vonden hem en zijn groep wat wild en eigengereid, want hij hield zich niet altijd aan de organisatorische afspraken en werkte veel op eigen initiatief. Maar degenen die nauw met Toon samenwerkten, waren na de oorlog vol lof over hem. Ze noemden hem 'geweldig flink en actief'. 'Hij heeft prachtig werk verricht en kon zeer goed zwijgen', verklaarde een lid van zijn groep. 'Hij was de juiste man op de juiste plaats, grenzeloos brutaal in zijn optreden', aldus een collega-verzetsman. 'Een prachtvent.'

Fort de Kwakel

De oorlog verliep de eerste paar jaar voorspoedig voor Duitsland, maar vanaf begin 1943 volgde er tegenslag op tegenslag. Het werd duidelijk dat Duitsland de oorlog niet meer kon winnen. Maar in plaats van op te geven, werden de Duitse maatregelen steeds heftiger en wreder. In de loop van de oorlog was er steeds minder voedsel beschikbaar voor de Nederlandse bevolking. In de winter van 1944-1945 werden de boeren verplicht hun oogst aan de Duitsers te leveren. Dat voedsel was bestemd voor het Duitse leger dat op dat moment zware verliezen leed. In september 1944 werd het zuiden van Nederland bevrijd. Even leefde de bevolking in het bezette westen in de veronderstelling dat ook hun bevrijding zeer nabij was. Mensen gingen al feestvierend door de straten - een gebeurtenis die bekend zou worden als Dolle Dinsdag. Maar al snel bleek dat men nog zeker een winter moest wachten.

Het werd een hele zware en koude winter. Mede als gevolg van een spoorwegstaking, waardoor er geen voedsel en brandstof meer kon worden vervoerd, leed de bevolking in de grote steden honger. Ook in Amsterdam stierven duizenden mensen vanwege de hongersnood. Velen leefden op waterige soep uit de gaarkeukens. De meeste Amsterdammers kregen nog maar amper 500 calorieën per dag binnen.

Om aan voedsel te komen voor de onderduikers en verzetsstrijders, ging Toon in het najaar van 1944 samenwerken met een groep die in de regio van Uithoorn, zo'n dertig km verwijderd van Amsterdam, actief was. Een belangrijke speler bij deze groep was Marinus Pijl, een markante man die in Amsterdam was geboren maar ruim twintig jaar in Nederlands-Indië in het KNIL had

gediend. In de jaren dertig keerde hij terug naar Nederland met zijn Indonesische vrouw en drie kinderen. Marinus werd in januari 1935 aangesteld als fortwachter bij het fort De Kwakel in Uithoorn en woonde met zijn gezin in het fortwachtershuis. Zijn twee zoons, Dolf en Jan, waren vanaf eind jaren dertig tot aan de capitulatie van het Nederlands leger als leerling-torpedomaker in dienst bij de Koninklijke Marine in Den Helder.

Meteen aan het begin van de oorlog werd Marinus, als militair van de oude stempel zeer anti-Duits en vaderlandslievend, actief in het verzet. Hij richtte een afdeling van het LOF (en later OD) op, waar onder meer de veldwachter van Uithoorn, P. Koenheim, bij betrokken was. Ook Dolf en Jan deden actief mee aan het verzetswerk van hun vader. Toen beide zoons in mei 1943 als oud-militair opgeroepen werden voor krijgsgevangenschap, doken ze bij hun vader onder. Om te voorkomen dat hij in de gaten liep en de Duitsers zijn woning zouden doorzoeken, zegde Marinus zijn functie als plaatselijk hoofd van de OD tijdelijk op.

Marinus Pijl met zijn vrouw

Toen hij na Dolle Dinsdag opnieuw leiding wilde geven aan de illegaliteit in Uithoorn, weigerde degene die hem als hoofd van het verzet had opgevolgd zijn functie af te staan. Marinus vertikte het om onder hem te staan en zocht in plaats daarvan contact met het verzet in Amsterdam. Dat contact liep via de Amsterdamse verzetsman Wim Noordermeer. Wim had in het begin van de oorlog in de magazijnen van de Marine in Den Helder gewerkt en daar Toon leren kennen. Hij wist ook van diens actieve verzetswerk af dus koppelde hij beide mannen. Toon werd een liaison tussen Marinus en leden van de RVV in Amsterdam; hij leverde de wapens die gebruikt werden voor de schietoefeningen die in het fort werden gehouden.

De fortwachterswoning bij Fort De Kwakel

Via Marinus wist Toon ook aan voedsel te komen ten behoeve van de verzetsgroep van het OD in Oost Watergraafsmeer. In de fortwachterswoning was een geheime kelder waar een grote voorraad in weckflessen ingemaakt voedsel en andere artikelen lag, afkomstig uit het fort dat tot aan de capitulatie in mei 1940 gebruikt was door het Nederlandse leger. Om te voorkomen dat al die

spullen in handen zouden komen van de Duitsers, had Marinus ze verstopt onder zijn eigen woning. Een deel van dit voedsel kon nu verdeeld worden onder het verzet en onderduikers in Amsterdam.

Een andere manier om aan etenswaren te komen was via overvallen op boeren. In de eerste paar jaar van de oorlog leverden 'goede' boeren in Noord-Holland voedsel aan het verzet, bestemd voor verzetsstrijders en onderduikers. Verschillende verzetsgroepen die in de omgeving actief waren, vroegen gewoon aan boeren om tarwe en andere levensmiddelen. Dat werd dan naar Amsterdam vervoerd en daar verdeeld. Maar tijdens de hongervinter van 1944-45 werd het voor het verzet steeds moeilijker om aan voedsel te komen. De Duitsers eisten veel voedsel op voor hun leger. Om toch voedsel en vlees te bemachtigen, werden er 'overvallen' op boerderijen in scène gezet.

De verzetsgroep overlegde vooraf in het geheim met de boer. Ze spraken af wanneer de 'overval' plaats zou vinden. De boer zorgde dat het gewenste voedsel of de mee te nemen koeien en paarden klaarstonden. Het verzet kwam 's avonds met grote auto's bij de boer voorrijden. Gewapend, met een bivakmuts over het hoofd, gingen ze de boerderij binnen, meestal met veel lawaai. Meubilair werd omgegooid om het echt te laten lijken en het voedsel of het vee werd meegenomen. De volgende dag deed de boer aangifte op het politiebureau. Hij kon eerlijk vertellen dat er gewapende mannen zijn boerderij waren binnengevallen die spullen hadden gestolen. De Duitsers hadden zo geen reden om te twijfelen aan zijn verhaal, omdat er duidelijke sporen van een overval waren. Door de 'diefstal' aan te geven, kon de gedupeerde boer bovendien ook nog eens aanspraak maken op een vergoeding voor het verdwenen graan. De veldwachter van Uithoorn en De Kwakel, Koenheim, schreef met grote regelmaat verklaringen uit dat er goederen en vee waren gestolen, terwijl hij donders goed wist wat er in werkelijkheid gebeurd was.

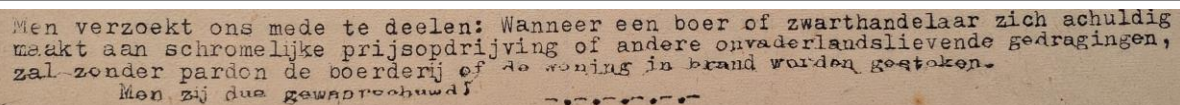
Soms pleegden verzetsgroepen ook echte overvallen op boerderijen – al was daar intern wel discussie over. Het ging dan met name om boeren die als pro-Duits bekend stonden of lid waren van de NSB, of om boeren die niet mee wilden werken met het verzet en werden beschouwd als 'voedselwoekeraars'. Dat waren degenen die misbruik maakten van de hongervinter

Hongertochten langs boeren, 1944-45

door absurd hoge prijzen te vragen voor hun voedsel. Van een buurman van Marinus, de landbouwer Jan Bos, was bekend dat hij bijvoorbeeld voor een ei dat normaal 5 cent kostte, maar liefst 85 cent vroeg. En voor een gans, die normaal rond de 4 gulden kostte, moest bij hem 100 gulden betaald worden. Ook voor rogge en tarwe vroeg Jan Bos enorme bedragen.

Deze boeren werden ook op een andere manier afgestraft. Zo heeft een verzetsgroep uit de regio Uithoorn een keer zes boeren midden in de nacht uit hun boerderijen gehaald en langs de weg aan bomen vastgebonden. Ze werden voorzien van een bord waarop voorbijgangers de volgende ochtend konden lezen hoe gierig en hebzuchtig deze boeren waren. Aan het eind van de oorlog werd in de illegale krant *De Luistervink*, die verspreid werd in de regio Uithoorn, ook gedreigd de boerderijen van boeren die woekerprijzen vroegen in brand te steken.

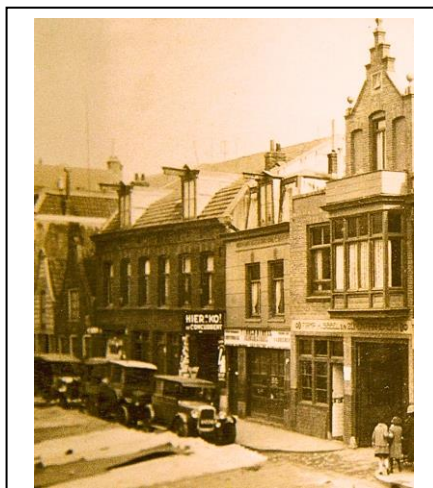
Men verzoekt ons mede te deelen: Wanneer een boer of zwarthandelaar zich schuldig maakt aan schromelijke prijsopdriving of andere onvaderlandslievende gedragingen, zal zonder pardon de boerderij of de woning in brand worden gestoken.
Men zij dus gewaarschuwd!

In de eerste maanden van 1945 heeft de familie Pijl samen met enkele anderen een aantal overvallen gepleegd bij boeren in de buurt, al dan niet geënceneerd. In twee gevallen ging het om overvallen op boeren in de omgeving die woekerprijzen vroegen. Bij de een werden goederen in beslag genomen, bij Jan Bos werd een koe gestolen, die vervolgens met behulp van een bevriende slager in het fort werd geslacht.

Zo wist Toon via Marinus en zijn zoons met enige regelmaat allerlei levensmiddelen te regelen voor de compagnie in Oost Watergraafsmeer. Bij het vervoer ervan werd hij een enkele keer geholpen door zijn broer Geert. Ook kwam Toon bij de compagnie in Amsterdam Oost wel eens met tientallen weckflessen met vlees aanzetten en af en toe zelfs met vers geslacht koeienvlees dat in emmers werd aangeleverd. Het hielp de mannen van de verzetsgroep om de hongerwinter in relatieve gezondheid door te komen.

Verraad

De compagnie onder leiding van Flip in Oost Watergraafsmeer had op verschillende plekken wapens verstopt. Zo lagen die onder andere in de smederij annex kachelwinkel van de familie Quatfass aan de Ringdijk 3. De smid, Dietrich Quadfass, speelde een centrale rol in de compagnie van Flip. Hij had ook de beschikking over het nabijgelegen huis op Ringdijk 6. Op de eerste verdieping waren daar alle vloeren opengebrouwen (en weer dichtgemaakt) om grote hoeveelheden wapens en munitie te kunnen verstopten. Toon verbleef af en toe bij zijn ouders in de Balistraat, waar hij ook wapens, munitie en levensmiddelen had verborgen, maar was ook vaak op de Ringdijk 6 te vinden. Het werd een verzamelplek voor zijn eigen verzetsgroep. Ook Wim Noordermeer kwam daar met enige regelmaat langs.

Het huis op Ringdijk 6 (links van uithangbord)

In februari 1945 werd duidelijk dat de SD het pand op Ringdijk 3 in de gaten hield. Uit voorzorg werd besloten om de wapens die daar verstopt waren weg te halen. Daartoe kreeg Jan Friederich de opdracht, samen met Piet Gorter. Piet was telefonist bij de Gemeentelijke Luchtbeschermingsdienst en sinds 1943 actief betrokken bij het verzet in de Indische Buurt en omgeving.

Op 14 februari 1945 vervoerden Jan en Piet stiekem de wapens naar een bergplaats in de ouderlijke woning van Jan op twee hoog in de Balistraat. Dit nieuwe adres bleek echter ook niet veilig. Waarschijnlijk was het vervoer teveel opgevallend en had iemand de Duitsers getipt of was er op een andere manier verraad gepleegd. Op 16 februari 1945 – twee dagen na het wapentransport – stond de *Sicherheitspolizei* bij Jan en zijn moeder voor de deur. Bij een huiszoeking werd de bergplaats met wapens en munitie ontdekt en Jan werd in de boeien geslagen. Terwijl zijn handen gebonden waren, slaagde Jan erin zijn 77-jarige moeder, die ook in de woning aanwezig was, ongezien een notitieboekje toe te stoppen met belangrijke gegevens. ‘Zoo heeft hij zijn kameraden gered, die anders ook de dood voor het vuurpeloton of op andere wijze de dood zouden hebben gevonden’, schreef zijn moeder later. Nadat Jan was weggevoerd, heeft ze geen bericht meer van hem ontvangen. Het notitieboekje heeft ze verbrand.

Diezelfde dag werd ook Piet Gorter aangehouden. Samen met Jan werd hij overgebracht naar het Huis van Bewaring aan de Weteringschans. Op wapenbezit stond de doodstraf. Jan en Piet werden gezien als *Todeskandidaten* die in aanmerking kwamen voor fusillering bij represailles. Hun dagen waren geteld.

Door de arrestatie van Jan en Piet raakten leden van de compagnie van Flip in rep en roer, zeker toen na een week de Duitsers ook een inval deden in het pand op Ringdijk 6. Daar vonden ze weliswaar niets, aangezien de wapens daar goed verstopt te waren, maar het was duidelijk dat de Duitsers iets in de gaten hadden. Twee leden van de SD patrouilleerden regelmatig in de

omgeving van de Ringdijk. Uit voorzorg werd besloten de Chevrolet die geparkeerd stond in een garage in de Copernicusstraat te verplaatsen naar een loods achter een garage bij de Middenweg. De mannen van de verzetsgroep van Toon doken gezamenlijk onder in een pand aan de Linnaeuskade. Toon verbleef ook regelmatig in de fortwachterswoning in De Kwakel.

De arrestatie van Geert en Toon

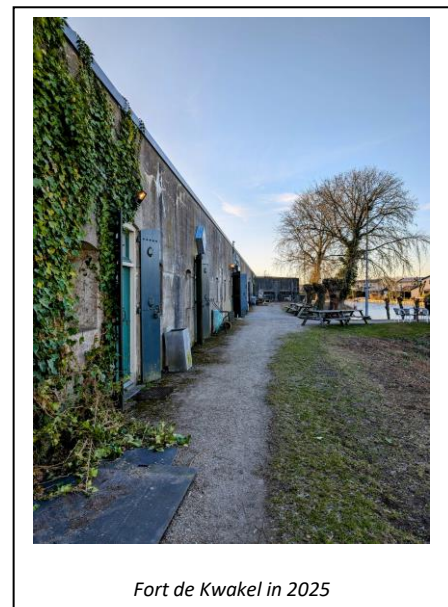
Eind februari 1945 ging het mis in De Kwakel. Vanaf het najaar van 1944 zat ook de glasblazer Jan Willem van Randen, die Willie werd genoemd, ondergedoken bij de familie Pijl. Hij had een tijdje verkering gehad met de dochter van Marinus, maar die verloor haar interesse in hem. In de hoop toch bij haar in het gevlei te blijven, kwam Willie regelmatig langs in de fortwachterswoning. Toen hij moest onderduiken omdat hij anders naar Duitsland zou worden gestuurd, bood de familie hem een onderduikplaats aan. Hij deed mee aan de overvallen en maakte zich verder verdienstelijk door onder andere het glaswerk te blazen dat nodig was voor het opzetten van een jeneverstokerij. Marinus had namelijk het plan opgevat om illegaal jenever te stoken, zodat hij met het verhandelen daarvan weer aan andere goederen kon komen ten bate van het verzet.

Voor een jeneverstokerij was tarwe nodig en Marinus wist dat Jan Bos, bij wie hij regelmatig over de vloer kwam, een tarwe oogst van tachtig zakken had binnengehaald. Samen met Toon, besloten Marinus en zijn mannen om namens het verzet de helft van die oogst op te eisen. Het

was niet alleen bedoeld voor de jeneverstokerij, maar ook voor de mensen in Amsterdam. Er werd een dreigbrief opgesteld die Toon in Amsterdam uittikte. Op maandag 26 februari, toen Jan Bos net bezoek had van Marinus en zijn zoons, werd er om tien uur 's avonds op zijn deur geklopt. Daar stond Toon, getooid met een plakbaard, die de boer een brief overhandigde met de woorden: 'Deze is voor jou, Bos.' Toon verdween daarna weer snel in de nacht.

In de brief werd de boer gemaand om de volgende dag veertig zakken tarwe klaar te zetten voor de ingang van zijn boerderij. De tarwe zou naar Amsterdam vervoerd worden, ten behoeve van het verzet en onderduikers. Als Bos de zakken niet neerzette, dreigde er geweld. Marinus adviseerde de landbouwer om gewoon in te gaan op het verzoek, maar Bos besloot naar de politie te stappen. De volgende avond hielden politieagenten de wacht bij de boerderij van Bos, toen ze in het donker de silhouetten van vier gewapende mannen - dat waren Toon, de broers Dolf en Jan, en Willie - naderbij zagen komen. Er ontstond een vuurgevecht, waarna de vier verdwenen.

De volgende dag werd het onderzoek uitgebreid, waardoor de Duitsers er ook bij betrokken raakten en de zaak overnamen. Op 1 maart 1945 overvielen leden van de *Sicherheitspolizei* (Sipo) 's avonds de fortwachterswoning en arresteerden Marinus, Dolf, Jan, Willie en een buurman die op bezoek was. Ze werden meegevoerd naar een klooster in Aalsmeer waar de Sipo gelegerd was. Daar wist de buurman nog te ontsnappen via een wc-raampje, maar de andere vier werden onderworpen aan verhoren. Marinus en zijn zoons hielden hun mond, maar Willie besloot alles te bekennen. De volgende ochtend, op 2 maart 1945, wees hij in het fort de geheime ruimte aan waar wapens, munitie, uniformen en andere goederen verborgen waren. Ook vonden de Duitsers in een zijgang van het fort de illegale jeneverstokerij en werd de geheime ruimte vol goederen en etenswaren onder de fortwachterswoning ontdekt.

Fort de Kwakel in 2025

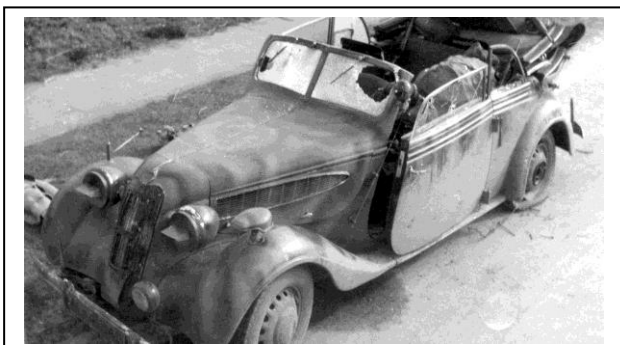
Niet alleen bekende Willie de overvallen, hij vertelde ook dat ze waren geholpen door Toon Engelen. Daarbij noemde hij ook de garage aan de Middenweg waar Toon vaak te vinden was om te sleutelen aan de Chevrolet. Nog dezelfde middag, rond vier uur, deed de SD daar een

inval en trof inderdaad Toon, die samen met Geert bezig was met de auto. Beide mannen werden gearresteerd en meegenomen. Wim Noordermeer, die toevallig op dat moment op de Middenweg liep, zag een auto voorbij rijden met daarin Toon, vastgeklemd tussen twee agenten. Geert en Toon werden naar het Huis van Bewaring op de Weteringschans gebracht, waar Jan Friederich als *Todeskandidat* al twee weken opgesloten zat. Ook Marinus, Dolf, Jan en Willie werden in het Amsterdamse Huis van Bewaring vastgezet.

Bij de arrestatie van Geert en Toon waren geen wapens gevonden. Ze hadden nog hoop dat ze het er met een gevangenisstraf levend vanaf zouden brengen. Het Duitse leger leed grote verliezen, het kon niet lang meer duren voordat heel Nederland bevrijd was.

De executies bij Rozenoord

Een onbedoelde en mislukte aanslag op SS-officier Hanns Rauter, het nazi-hoofd van alle SS-

De auto van nazi-hoofd Hanns Rauter na de aanslag

afdelingen en de hoogste politiechef in Nederland, werd Jan fataal. Die aanslag vond in de nacht van 6 op 7 maart 1945 plaats bij de Woeste Hoeve op de Veluwe. Rauters adjudant en zijn chauffeur kwamen bij die aanslag om het leven, hijzelf raakte zwaargewond. Als represaille werden in het hele land gevangenen geëxecuteerd, ook in

Amsterdam. In Amsterdam kreeg Willy Lages, hoofd van de Sicherheitspolizei en Sicherheitsdienst in Noord-Holland, opdracht 75 gevangenen te laten fusilleren. Toen bleek dat zich in het Amsterdamse Huis van Bewaring slechts 53 *Todeskandidaten* bevonden, werd met dit aantal genoeg genomen.

In de vroege ochtend van donderdag 8 maart 1945 werd Jan, samen met Piet Gorter en 51 andere *Todeskandidaten*, uit zijn cel in het Huis van Bewaring aan de Weteringschans gehaald en in een vrachtwagen naar de executieplaats Rozenoord bij de Amsteldijk gereden. In de laatste maanden van de oorlog gebruikten de Duitsers die plek als vaste fusilladeplaats. Die donderdag in maart was een koude, grijze dag waarbij de zon zich de hele dag niet zou laten zien. De vrachtwagens reden tot op de plek van de executie, waarna de slachtoffers twee aan twee geboeid werden uitgeladen en in het gelid werden opgesteld.

Een getuige die in de buurt werkte en meerdere executies op de fusilladeplaats meemaakte, beschreef wat hij daarbij vanuit zijn schuilplaats zag:

‘[Ik] kon de verbeteren bleeke gezichten waarnemen, zag de verwilderde haren van hun ontblootte hoofden, zag in helle angst hun schrikoogen turen in de verte naar.....dierbaren en vrienden, naar alles wat hun lief en heilig was’.

Vlak voor zijn executie haalde Jan zijn gouden ring met een ingelegd steentje van zijn ringvinger en deed hem in zijn mond. Waarschijnlijk hoopte hij op die manier te voorkomen dat de Duitsers de dierbare ring zouden afpakken.

De bevelvoerende commandant las de geboeide verzetsstrijders in het Duits hun vonnis voor en eindigde met ‘Führers Befehl’. Na een korte stilte weerklonk een commando en volgde het salvovuur, waarna de eerste slachtoffers in elkaar zakten. Snel daarop volgden meerdere salvo’s van machinepistolen en geweervuur, totdat iedereen dood was. ‘Een ijzige stilte trad in terwijl de kruitdamp langzaam met de wind wegtrok over het sombere land’, schreef een getuige later over de executies bij Rozenoord.

Onder de 53 gefusilleerden bevonden zich onder andere de student Theo van Gogh (de oom van de latere filmregisseur en publicist Theo van Gogh) en verschillende kopstukken uit de groep rond de ondergrondse krant *Het Parool*. Hun lichamen werden afgevoerd en op bevel van de bezetter provisorisch begraven in één gezamenlijk massagraf in de duinen bij Overveen.

Bloemen (na de oorlog) op de plek van de executies bij Rozenoord

In totaal werden op 8 maart in heel Nederland 263 personen als vergelding voor de gebeurtenissen bij Woeste Hoeve doodgeschoten. Niet alleen werden op de plaats van de aanslag zelf 117 mensen doodgeschoten, in Amsterdam fusilleerden de Duitsers er zoals gezegd 53, bij Utrecht 6, bij Den Haag 38 en in Amersfoort 49. Het is dan ook begrijpelijk dat binnen het verzet werd gesproken van de ‘Rauter-ramp’.

De fusillade op het Weteringplantsoen

De aanslag op Rauter kostte Jan het leven, maar Geert en Toon ontsprongen vooralsnog de dans. Dat duurde helaas niet lang.

Op 10 maart 1945 viel de SD een pand aan de Amsterdamse Stadhouderskade binnen. Hier bevond zich de centrale post van de illegale verzetsgroep Groep 2000, opgericht door Jacoba van Tongeren. Alle leden van de groep hadden een codenummer dat was vastgelegd in een register. De 'sleutel' voor het register was onder de vloer op de eerste verdieping van het pand verstopt. Leden van de verzetsgroep waren bang dat de code ontdekt zou worden, wat het leven van veel verzetsstrijders en onderduikers in gevaar zou brengen. Terwijl leiders van de groep een dag later, op 11 maart 1945, nog aan het overleggen waren over wat ze moesten doen, drongen enkele leden van de groep op eigen initiatief het pand binnen. Daar bleken echter nog Duitsers aanwezig te zijn. Een vuurgevecht ontstond en een *SS Hauptscharführer* die daar de wacht hield werd dodelijk getroffen.

Als vergelding werden de volgende ochtend, op maandag 12 maart, rond negen uur 's ochtends dertig gevangenen uit het Huis van Bewaring aan de Weteringschans gehaald – onder wie Geert, Toon, Marinus, Dolf, Jan en Willie. Ze werden twee aan twee vastgeketend, in een vrachtwagen geladen en langzaam naar het Eerste Weteringplantsoen gereden, een paar honderd meter verderop. Het was die ochtend fris, grijs en koud.

Vanuit omringende straten werden ondertussen alle voorbijgangers en omstanders door Duitse soldaten met geweer in de aanslag naar het Eerste Weteringplantsoen en naar de Stadhouderskade schuin tegenover de executieplaats gedirigeerd. Ook kleine kinderen werd bevolen om bij het plantsoen te gaan staan. Els Borst, destijds dertien jaar oud en leerlinge van Het Barlaeus Lyceum, was een van degenen die toevallig langs fietsten op weg naar school en gedwongen werd toe te kijken.

De vrachtwagen kwam rond kwart over negen aanrijden met de dertig gevangenen. De achterklep ging open en de eerste tien gevangenen werden naar buiten geduwd, richting de waterkant, bij een langgerekte vuilnishoop. Een van de gevangenen riep luidkeels om zijn moeder. Het geluid weerkaatste over het plantsoen.

Tegenover de mannen stond een vuurpeloton met drie mitrailleurs opgesteld en een SS-officier meldde dat 'wegens een laffe moordaanslag op een lid der bezettingsmacht dertig terroristen en saboteurs standrechtelijk zullen worden doodgeschoten'. Na een korte stilte volgde een commando en direct daarna een kogelregen. Toeschouwers sloegen de handen voor hun ogen en er klonken kreten van afschuw, maar Duitse soldaten maakten al schreeuwend duidelijk dat niemand mocht wegstijgen. 'Als je je hoofd wegdraaide, kreeg je een tik: *Anschauen!*', vertelde Els Borst later.

Opnieuw werd een rij van tien mannen opgesteld en geëxecuteerd en daarna nog een rij. Aldus werden voor de ogen van vele tientallen Amsterdammers de gevangenen gedood. Voor veel toeschouwers was het traumatisch om te moeten toekijken. 'Ik heb staan brullen achter mijn moeder, weggekropen achter haar rug', aldus een jonge getuige. 'Mijn moeder heeft maanden op haar bed gelegen van ellende en is nooit meer de oude geworden.'

Voor één toeschouwer in het bijzonder was het buitengewoon traumatisch. Dat was Ciel, de tweelingzus van Toon. Zij stond in de menigte van toeschouwers toe te kijken, toen ze plots haar twee broers voor het vuurpeloton zag verschijnen. Ciel wilde op hen afrennen, maar werd tegengehouden door een Duitse soldaat die haar maande dat niet te doen. Toen de soldaat door kreeg dat zij de zus was van twee mannen die voor haar ogen geëxecuteerd zouden worden, kreeg hij tranen in zijn ogen. Maar niet meewerken aan de fusillering was geen optie voor de Duitse soldaten - daarop stond voor hen de doodstraf.

De executie van de dertig man vond binnen 20 minuten plaats. Na het laatste salvo verdween

het vuurpeloton, de lichamen bleven achter bij de vuilnishoop. Na enige tijd werden ze door Duitse soldaten in de laadbak van twee vrachtwagens gegooid en afgevoerd naar de duinen. Een scholier die dat zag gebeuren, klom op het dak van een schuilkelder vlakbij en brulde: 'Smerige rotmoffen!'. Anderhalve week later werd er namens het gezamenlijk verzet clandestien een Nederlandse vlag en bloemen in de kleuren rood-wit-blauw op de

vuilnisbelt gelegd, ter nagedachtenis aan de geëxecuteerden.

Op 13 maart 1945, één dag na de executies op het Weteringplantsoen, begon de zon te schijnen, brak een vroege lente aan en zette koningin Wilhelmina na vijf jaar ballingschap voor het eerst weer voet op Nederlandse bodem. De bevrijding van heel Nederland was nabij.

De herdenking in de binnentuin

De executies op Rozenoord en vooral die op het Weteringplantsoen zorgden voor veel verontwaardiging onder de Amsterdamse bevolking. Vooral het Weteringplantsoen maakte indruk, omdat het midden in de stad was en zoveel mensen hadden moeten toekijken. Al op de dag van de bevrijding op 5 mei 1945 werd er een geïmproviseerde herdenkingsbijeenkomst georganiseerd bij het plantsoen waar honderden mensen op afkwamen. Er werden bergen bloemen neergelegd op de vuilnishopen waar de mannen waren geëxecuteerd.

Zowel de families Friederich als Engelen waren vanzelfsprekend zeer aangeslagen door het verlies van hun zoons en broers. Bij de familie Engelen staken de daden van Geert en Toon schril af tegen het gedrag van sommige andere broers. De oudste, Hein, had flink geld verdiend tijdens de oorlog door zwarte handel. De broer die daarna kwam, Willem, had zich in 1942 vanwege de hoge lonen aangemeld bij de *Nieder Saksische Wachtdienst*, een particuliere Duitse dienst die voor de Wehrmacht bewakingsdiensten uitvoerde. Die wachtdienst nam vooral NSB'ers aan en Willem werd daarom sympathiserend lid van de NSB. Hij ging in Frankrijk werken als bewaker van een Duitse munitieopslagplaats, voorzien van een Duits uniform en een geladen geweer.

Een derde broer, Theo, besloot in 1942 om zich op te geven voor het *Nationalsozialistische Kraftfahrkorps*, een paramilitair onderdeel van de NSDAP waar veel NSB'ers zich voor hadden aangemeld. Drie jaar lang werkte hij in Berlijn voor de Duitsers, ook gekleed in een Duits uniform. Toen Theo bij zijn terugkeer in Nederland hoorde van de executie van zijn broers Geert en Toon, begon hij te schreeuwen over 'de rotmoffen' die zijn broers dit hadden aangedaan. Zijn buurvrouw beet hem toe: 'Ja, nu kanker je op de moffen, maar het zijn dezelfde moffen waar jij de gehele oorlog van hebt gegeten en die je de gehele oorlog hebt gediend.'

De bewoners van het Bouwfondsblok in de Indische buurt waren allemaal zeer onder de indruk van het fusilleren van Jan, Geert en Toon, er heerste gedeeld verdriet over de executie van het drietal. Veel bewoners, met name degenen die er al vanaf het begin woonden, hadden de

mannen als kleine jongens gekend en ze groot zien worden. Iedereen leefde met de families Friederich en Engelen mee. Er werd besloten geen gezamenlijk bevrijdingsfeest te vieren in het blok.

Woningopzichteres Clasiën Meursing stelde al vlak na de bevrijding voor om achter in de tuin tegen het hek een herdenkingssteen te plaatsen met daarop de namen van de gevallen verzetsstrijders. Er werd een collecte gehouden onder de bewoners van het blok en onder bewoners van de Sumatrastraat waar Geert had gewoond. Dat leverde ruim 400 gulden op (omgerekend ruim €3000 nu), genoeg voor het laten maken van de steen en het organiseren van een herdenkingsbijeenkomst op zondag 24 juni 1945. Op die datum bleek ook al een bevrijdingsfeest in de Balistraat gepland, van twaalf uur 's middags tot twaalf uur 's avonds. Maar om de herdenkingsbijeenkomst niet te verstoren, werd dat feest tussen half acht en acht uur 's avonds stilgelegd.

Om zeven uur 's avonds gingen twee leden van de eigen verzetsgroep van Toon, gekleed in het uniform van de Binnenlandse Strijdkrachten, in de houding bij de ingang van de binnentuin staan. Langzaam druppelden zo'n 400 belangstellenden de tuin binnen, onder wie de verloofde van Toon, een oudere broer en zus van Jan, de vrouw van Geert, Marie, en hun oudste zontje Gerard. Natuurlijk was de familie Engelen er ook bij, met uitzondering van Willem, die gevangen was gezet omdat hij voor de Wehrmacht had gewerkt. De moeder van Geert en Toon ontbrak – zij kon het allemaal niet aan en bleef thuis, samen met een buurvrouw.

De twee mannen in uniform gingen nu aan weerszijden van de gedenksteen staan, die bedekt was met de Nederlandse vlag. De herdenkingsbijeenkomst kon beginnen. Er werden toespraken gehouden en een dubbel mannenkwartet, afkomstig uit het eigen blok, zong een paar klassieke liederen. Ook werden gedichten

voorgedragen, waaronder het aangrijpende gedicht 'Het lied der achttien doden', geschreven door Jan Campert vanuit het perspectief van een verzetsstrijder die in zijn cel op zijn executie wacht. Nadat Clasiën Meursing de gedenksteen had onthuld, legden ontroerde familieleden, mede-verzetsstrijders en buren bloemen bij de steen.

Epiloog

Na de oorlog zijn er verschillende massagraven in de duinen van Overveen ontdekt waar de gefusilleerde mannen door de Duitsers waren gedumpt. De identificatie van de slachtoffers gebeurde aan de hand van stukjes kleding en plukjes haar. Jan werd geïdentificeerd door een van zijn zussen, mede aan de hand van de ring die hij in zijn mond had gestopt. Hij werd met eerbewering herbegraven en ligt nu op de Erebegraafplaats Bloemendaal. Op zijn grafsteen staat: 'In volle overtuiging gevallen voor zijn vaderland'.

Geert en Toon werden door hun vader geïdentificeerd. Ze werden eerst op de begraafplaats De Nieuwe Ooster begraven en zijn later overgebracht naar het Nationaal Ereveld Loenen, waar de twee broers nu naast elkaar liggen.

Zowel Jan, Geert als Toon worden geëerd op verzetsmonumenten. Al snel na de oorlog kwam er een monument op de hoek van het Rozenoordpad en de Amsteldijk, de plek waar de executies bij Rozenoord hadden plaatsgevonden. In 2015 kwam er tevens een Monument Rozenoord in het Amstelpark. Het monument bestaat uit een grasveld met lege stoelen, stuk voor stuk geplaatst op een betonnen plaat waarop naam, geboortedatum en fusillatedatum te lezen zijn van de geëxecuteerden. Er staat ook een stoel met de naam van Jan Friederich eronder.

Ter nagedachtenis aan de geëxecuteerden van het Weteringplantsoen is in 1954 in het

plantsoen het monument 'De Gevallen Hoornblazer' opgericht waar jaarlijks op 4 mei een kranslegging plaatsvindt. Op een plakkaat staan de namen van de geëxecuteerden vermeld, met hun leeftijd. Geert was 30 toen hij werd geëxecuteerd, Toon was 24.

Na de oorlog kreeg Marie, de vrouw van Geert, in juli 1946 een persoonlijke condoleancebrief van koningin Wilhelmina. De eremedaille die volgde viel in minder goede aarde bij de familie. Die weigerde Marie. Omdat Geert als trambestuurder ambtenaar was geweest kreeg hij die eremedaille, maar zijn broer Toon kreeg hem niet. Daar was Marie het niet mee eens. Iedereen moest gelijk geëerd worden, niet de ene wel en de ander niet. Zelf had Marie aanvankelijk veel moeite zich staande te houden na het verlies van haar grote liefde, Geert. Ze was hypernervus

en in hoge mate overspannen, zo constateerden artsen. Zowel in het najaar van 1945 als in 1947 werd Marie enige tijd opgenomen in een herstellingsoord van Stichting 40-45 om bij te komen.

De 77-jarige moeder van Jan was kort na zijn executie verhuisd uit de woning waar haar zoon in haar bijzijn was gearresteerd. Ze ging bij een dochter in De Rijk wonen en overleed enige jaren later. De ouders van Geert en Toon bleven wel in hun bovenwoning op de Balistraat 114 wonen. Ze wilden niet verhuizen uit de inmiddels veel te grote woning, omdat dit de plek was waar ze te horen hadden gekregen dat hun twee zoons waren vermoord. Ook het echtpaar verbleef vlak na de oorlog enkele maanden in een herstellingsoord omdat ze overspannen waren en bij moesten komen van alle doorstane emoties. Vooral de moeder bleef lang 'zwak van verdriet', zo constateerde een bezorgde Clasiën Meursing.

In 1951 verhuisde het echtpaar Engelen toch naar Balistraat 120-1, een paar deuren verderop. Het lot wil dat dit pal boven de woning was van een aangetrouwde neef van Geert die ook in het woonblok was opgegroeid. Deze man maakte in de oorlog een andere keuze dan Geert en Toon. Hij diende bij de Duitse Waffen-SS, waarmee hij in Kroatië en Rusland meevocht voor wat *Lebensraum* voor de Duitsers. Na de oorlog werd hij veroordeeld en zat twee jaar gevangen. In oktober 1949 keerde hij terug naar huis en vanaf 1951 deelde hij zijn portiek met de ouders Engelen. Hun twee zoons waren vermoord door de Duitsers, nu woonden ze boven een voormalige SS'er die ze dagelijks tegenkwamen. Het leven ging immers gewoon weer door.

Geert Engelen

Jan Friederich

Toon Engelen

zij gaven hun jonge leven
voor onze vrijheid

Foto's

Stadsarchief Amsterdam (pagina's 2, 16, 17 en 20)

Archief Vereniging Amsterdams Bouwfonds/Stadsarchief Amsterdam (pagina's 1, 3 en 27)

Cas Oorthuys/Nederlands Fotomuseum (pagina 22)

Charles Breijer/Nederlands Fotomuseum (pagina's 9 en 10)

Privécollectie Henk Engelen (pagina's 4, 8, 11 en 24)

Collectie Dirk Plasmeijer (pagina 13)

Bronnen

Interviews

- Anne-Marie Engelen
- Mary Engelen
- Henk Engelen
- Ron Bulder
- Erwin Friederich
- Henk van Leeuwen

Archieven

Nationaal Archief (Den Haag)

- Archief van Stichting 1940-1945
- Archieven van de Ordedienst, de Binnenlandse Strijdkrachten, het Militair Gezag en van andere organisaties, gevormd door het Bureau Registratie en Informatie Ontslagen Personeel, (1934) 1940-1947
- Archieven van de Ordedienst en de Binnenlandse Strijdkrachten, en Afwikkelingsbureau, 1941-1956
- Archief van het Ministerie van Justitie: Centraal Archief van de Bijzondere Rechtspleging, 1945-1952

Stadsarchief Amsterdam

- Archief van de Vereniging Amsterdams Bouwfonds
- Archief van de Bouwvereniging Rochdale
- Archief van de Gemeentelijke Woningdienst
- Archief van de Vereniging voor Woningopzichteressen
- Archief Gemeentelijke Dienst voor Sociale Zaken

NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies

- *De Luistervink*
- Diverse archiefstukken met betrekking tot de executies bij Rozenoord en op het Eerste Weteringplantsoen

Websites

- www.oorlogsgravenstichting.nl
- www.oorlogsbronnen.nl
- www.amsterdam.nl/stadsarchief
- www.wiewaswie.nl
- www.dodenakkers.nl/herdenkings-monumenten-woii/fusilladeplaats-rozenoord-in-amsterdam
- www.degevallenhoornblazer.nl
- www.geheugenvanoost.amsterdam
- www.delpher.nl

Literatuur

- Diverse auteurs (1950). *Het Grote Gebod. Gedenkboek van het verzet in LO en LKP tijdens de Tweede Wereldoorlog*. Kampen, Uitgeverij J.H. Kok
- Beuys, B. (2012). *Leven met de vijand. Amsterdam onder Duitse bezetting 1940-1945*. Amsterdam, Uitgeverij Cossee
- Heijdra, T. (2000). *Zeeburg. Geschiedenis van de Indische Buurt en het Oostelijk Havengebied*. Alkmaar, Uitgeverij René de Milliano
- Horst, H. van der (2020). *Zwarte jaren. Nederland in de Tweede Wereldoorlog*. Amsterdam, Prometheus
- Stigter, B. (2022). *Atlas van een bezette stad. Amsterdam 1940-1945*. Amsterdam, Uitgeverij Atlas Contact

